

JERZY KUZICKI, *Nieść wiarę i nadzieję na obcej ziemi. Polskie duchowieństwo katolickie w życiu religijnym i polityczno-społecznym Wielkiej Emigracji we Francji (1831-1863)*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2014, ss. 841, 1 nlb., mapy, ilustracje, ISBN 978-83-7996-054-5.

DOI: <http://dx.doi.org/10.18290/sp.2017.14>

Autor recenzowanego dzieła, Jerzy Kuzicki, opublikował już jedną książkę, 25 artykułów naukowych i siedem popularnych. Ponadto był współwydawcą czterech prac zbiorowych. Jest to już poważny dorobek młodego pracownika naukowego. W tych pozycjach zostały uwidocznione dwa kierunki jego zainteresowań: historia środkowo-wschodniej Europy oraz życie religijne Wielkiej Emigracji. Ten drugi nurt zainteresowań reprezentuje, jako pierwszy, artykuł: *Inicjatywy księgarskie i wydawnicze OO. Zmartwychwstańców na emigracji i w kraju w latach czterdziestych XIX wieku* (w: *Kraków – Lwów. Książki – czasopisma – biblioteki XIX i XX wieku*, t. VI, cz. 1, pod red. Jerzego Jarowieckiego, Kraków 2003, s. 173-189).

Można przyjąć, że autor, przygotowując ten artykuł, spotkał się z bogatym już piśmiennictwem historycznym o Wielkiej Emigracji i jej problemach oraz z jej duszpasterzami, kapelanami wojskowymi. Prawdopodobnie w czasie tej kwerendy napotkał „brata zewnętrznego” zmartwychwstańców, świeckiego misjonarza katolickiego, propagatora prasy katolickiej – Walerego Wielogłowskiego. W każdym razie ten działacz polonijny tak go zainteresował, że poświęcił mu specjalną rozprawę. Jest to postać ciekawa, gdyż Wielogłowski uczestniczył w powstaniu listopadowym, w 1836 roku wyemigrował do Francji, a w 1838, pod wpływem Bogdana Jańskiego, nawrócił się i został świeckim apostołem odnowy ewangelicznej Wielkiej Emigracji. W 1848 roku wrócił do kraju i ogłosił drukiem pracę: *Emigracja polska wobec Boga i narodu* (Wrocław 1848). Owocem tego zainteresowania życiem religijnym Wielkiej Emigracji jest monografia: *Orężem i pracą. Życie i działalność Walerego Wielogłowskiego (1805-1865)* (Rzeszów 2005).

Kolejnym owocem zainteresowania się życiem Wielkiej Emigracji był artykuł pt. *Emigracyjne losy Franciszka Awertyna Koryckiego* („Sobóka” 2009, nr 2-3, s. 445-455), dotyczący ks. F. A. Koryckiego, jednego z bardziej zaangażowanych kapelanów wojskowych powstania listopadowego. Przypuszczam, że w taki sposób J. Kuzicki odnalazł w źródłach dokumenty świadczące o pracy wielu kapelanów oraz ich pracy wśród żołnierzy powstania listopadowego, którzy wyemigrowali do Francji. Żołnierzy nie odznaczających się głębszym życiem religijnym. To ich kapelani, emigranci, organizowali nie tylko życie religijne, ale i szkolnictwo, opiekę społeczną oraz formację patriotyczną. Dla tej formacji świętowano rocznice 3 Maja, 29 Listopada i pielęgnowano tradycje narodowe, bożonarodzeniowe, wielkanocne i inne.

Dotychczasowa historiografia poświęcona niektórym kapelanom i ich działalności w czasie Wielkiej Emigracji, nawet zachowane pamiętniki dziewiętnastowieczne, dostarczały bardzo ograniczoną wiedzę na ten temat. W okresie międzywojennym, w odrodzonej Polsce, życiem i działalnością kapelanów „listopadowych” zajęli się Edmund Nowak, który próbował ustalić ich faktyczną liczbę (*Rys dziejów*, 1932), i Ludwik Gocel, autor

kilku biogramów (*Sylwetki kapelanów*, 1933-1934). Nadal ta wiedza była skąpa, a II wojna światowa i rządy komunistów sprawiły, że prawie do 1980 historycy nie podejmowali tej problematyki, gdyż nie byli zainteresowani tym zgadnieniem, jak i przypominaniem zasług kleru, a kapelanów wojskowych, wojsk powstańczych – w szczególności. Wielu bało się też dotykać tego problemu. W pewnym stopniu wypełniały tę lukę krótkie biogramy w *Encyklopedii Katolickiej* czy *Polskim Słowniku Biograficznym*. Czas „Solidarności” sprzyjał wznowieniu studiów nad działalnością kapelanów w ogóle, zwłaszcza „listopadowych”. Wówczas pojawiły się liczne studia i artykuły poświęcone przede wszystkim życiu religijnemu Wielkiej Emigracji, organizowanemu przez kapelanów. Przypomnieć tu można choćby: H. Dylągową, W. Rostockiego, J. Skarbka, J. Ziółka, K.M. Żabę. Dwaj wymienieni na końcu napisali dwa pogłębione artykuły o życiu religijnym tej emigracji (K. M. Żaba w „Przełądzie Polonijnym” w 1982 i w „Zeszytach Naukowych UJ. Studia Religioznawcze”, 1988, a . Ziółek w „Studiach Polonijnych”, 1994). Po roku 2000 pojawiły się różne słowniki, *Encyklopedia polskiej emigracji i Polonii* (pod red K. Dopierały, t. I-V, Toruń 2003-2005) oraz biografie niektórych kapelanów.

Autor omawianej monografii znał istniejące studia i znał dokumentację, nawet tę dotąd niedostrzeżoną, o kapelanach i o życiu religijnym żołnierzy powstania listopadowego. Był świadomy braku prawdziwej, pogłębionej syntezy. We wstępie swojej monografii napisał, że brakowało „całościowego opracowania udziału polskich Księżów w życiu religijnym i polityczno-społecznym Wielkiej Emigracji”. Postanowił tę lukę wypełnić specjalną monografią, która pozwoliłaby zrealizować dwa cele. Pierwszym było ustalenie prawdziwej liczby kapelanów wojskowych i innych duszpasterzy Wielkiej Emigracji oraz ich losów, a drugim – „przedstawienie wkładu duchowieństwa w rozwój fenomenu polskich dziejów, jakim była Wielka Emigracja”, i zmniejszenie dysproporcji między liczbą opracowań o działalności kapelanów wojskowych w kraju, a liczbą opracowań o ich działalności poza granicami kraju. Jego monografia pt. *Nieść wiarę i nadzieję na obcej ziemi. Polskie duchowieństwo katolickie w życiu religijnym i polityczno-społecznym Wielkiej Emigracji we Francji (1831-1863)* (Rzeszów 2014) jest realizacją tych celów.

Trzeba przyznać, że jest to monografia udana, wypełniająca lukę w historiografii działalności polskiego kleru wśród Wielkiej Emigracji, działalności religijnej, oświatowej, dobroczynnej i patriotycznej kleru polskiego na emigracji. Autor nie tylko odnalazł w źródłach fakty z życia wielu kapłanów, duszpasterzy Wielkiej Emigracji, dotąd nieznanymi, ale wzbogacił także zarówno ich biogramy, jak i znanych już kapelanów wojskowych o interesujące szczegóły, ożywiające ich sylwetki. Trzeba wyrazić mu uznanie za tabele prezentujące grupy tego kleru, ich rozlokowanie i funkcje.

Monografia J. Kuzickiego dzieli się na trzy części: I. „Portret zbiorowy duchowieństwa polskiego na emigracji we Francji”; II. „W trosce o życie duchowe tułaczy”; III. W kręgu emigracyjnych sporów i pracy na rzecz potrzebujących. Po tych częściach następują: Zakończenie, Wykaz ważniejszych skrótów, Wykaz tabel, Wykaz map, Wykaz wykorzystanych źródeł archiwalnych, drukowanych i opracowań, Aneks (Duchowni polscy na emigracji we Francji w latach 1831-1863), Ilustracje, Indeks nazwisk i Resumé.

Autor nadał swojej rozprawie rzeczową strukturę, w obrębie każdej części prezentowane wydarzenia zostały ujęte chronologicznie. Część I („Portret zbiorowy duchowieństwa

polskiego na emigracji we Francji”) prezentuje trasę kapelanów razem z wojskiem powstańczym do Francji, ich liczbę (s. 46-59), rozmieszczenie w zakładach (*dépôts*), specjalnych ośrodkach, rozproszenie po 1833 roku po różnych departamentach (99-128). Autor ustalił dokładne adresy zamieszkania kapelanów, opisał środki do życia i organizację ich codziennego życia („Tułacza codzienność”), a także miejsca, w których odprawiano mszę niedzielną i świętowano różne narodowe rocznice. Wśród kapelanów wojskowych (tabela 1) wyróżniali się: Bajkowski Wiktor, Borkowski Jerzy, Dąbrowski Jan Paweł, Godlewski Władysław, Korycki Awertyn Franciszek, Maliszewski Józef Kalasanty, Potrykowski Józef Alfons, Puchalski Tomasz, Skórzyński Szymon, Trepka Paulin i inni. Autor udokumentował działalność 63 kapelanów (tabela 1), czyli o 15 więcej aniżeli dotąd podawano (Nowak i Gocel); liczba duszpasterzy, czyli wszystkich kapłanów, którzy pracowali dla Wielkiej Emigracji, wrosła dzięki żmudnej kwerendzie autora aż do 161 (zob. w Aneksie do książki).

W części II („W trosce o życie duchowe tułaczy”), zostały omówione różne formy działalności duszpasterskiej, a w szczególności powstanie i działalność z zmartwychwstańców. Recenzowana praca dowodzi wystarczająco jasno, że duszpasterstwo polonijne we Francji rozpoczęło się w roku 1832, a nie 1836. Podtrzymywanie tej daty przez niektórych autorów jest nieporozumieniem. Początki duszpasterstwa w czasie Wielkiej Emigracji sięgają co najmniej 1832 roku, np. w Avignon, Besançon (*Nieść wiarę*, s. 210-212).

Do paragrafu 6 („Początki pielgrzymek do Montmorency”) można dodać co najmniej dwie nowsze prace: A. Łucka, P. Falquet, *Deus et Patria. Polskie pielgrzymki do Montmorency*, Paryż 1993, Hanna Zaworonko-Olejniczak, fotogr., Barbara Kłosowicz-Krzywicka i Andrzej Biernat, opracowanie tekstów: *Na obcej ziemi. Groby polskie na cmentarzach Paryża i Montmorency – En terre d'exil. Tombeaux polonais dans les cimetières de Paris et Montmorency*; Paris: Regards Multiples – Fundacja TRES 2011. Interesujące są tabele, np. 8: Wykaz nabożeństw religijno-patriotycznych.

Część III („W kręgu emigracyjnych sporów i pracy na rzecz potrzebujących”) omawia relacje między zmartwychstańcami a kręgiem politycznym księcia Adama Czartoryskiego, zaangażowanie niektórych kapelanów w ugrupowania i spory polityczne, działalność charytatywna, oświatowa i naukowa. Wszyscy emigranci żyli w trudnych warunkach, ale biedni chętnie pomagali biedniejszym (s. 569-580, tabela 12). To zaangażowanie, a także działalność Towarzystwa Dobroczynności Dam Polskich oraz Domu Przytułku i Pracy, stanowią piękną kartę w działalności duszpasterzy Wielkiej Emigracji, a ich przejrzyste i szczegółowe opracowanie także zasługuje na uznanie.

Recenzent nie ma zastrzeżeń co do struktury monografii, uważa jednak, że w części III, w rozdz. II, niepotrzebnie został umieszczony paragraf 3 pt. „Duchowieństwo a działalność Hotelu Lambert na Wschodzie”, skoro w podtytule pracy napisał: „Polskie duchowieństwo katolickie w życiu religijnym i polityczno-społecznym Wielkiej Emigracji **we Francji** (1831-1863)”. Owszem, wątek ciekawy, ale wykraczający poza podjęty temat; nadający się na osobny artykuł.

Studując monografię J. Kuzickiego o „niesieniu wiary i nadziei” polskim emigrantom „na obcej ziemi” oraz Wykaz wykorzystanych źródeł, archiwalnych, drukowanych i opracowań, trzeba podziwiać solidną kwerendę, przeprowadzoną w ponad 30 archiwach, krajowych i zagranicznych oraz w 14 bibliotekach. Autor przeglądał 44 tytuły prasy,

przestudiował 89 jednostek dzienników i pamiętników; zapoznał się z 133 drukami ulotnymi i 585 opracowaniami; korzystał z 45 encyklopedii i słowników.

Trzy uzupełnienia. 1. Archiwum Polskiej Misji Katolickiej we Francji. We wstępie (s. 30) autor napisał, że „uzyskał od wicerektora PMK ks. dra Krystiana Gawrona informację, że nie zachowały się żadne dokumenty z okresu powstania i początków Misji [tej rzekomo założonej w 1836 roku]. Zostały one zniszczone głównie w listopadzie 1940 r., gdy Gestapo przeprowadziło rewizję w biurach Polskiej Misji Katolickiej, co stanowi niepowetowaną stratę”. Szkoda, że ks. Czesław Wędzioch, następca ks. Franciszka Cegiełki, lub ktoś z pracowników Misji z okresu wojny i po wojnie nie sporządził informacji na temat tego, jakie akta Niemcy zabrali.

Nie ulega wątpliwości, że Gestapo zabrało pewne akta, m.in. księgę wizytacji duszpasterstw Misji przez biskupów z Polski. Istnieje dokładny Inwentarz Archiwum Polskiej Misji Katolickiej we Francji z 1933 roku, odnaleziony w czasie ostatniej inwentaryzacji. Nie ma w nim żadnych śladów akt sprzed założenia Polskiej Misji Katolickiej we Francji w 1922 roku. Akta tak zwanej Polskiej Misji w Paryżu, prowadzonej przez zmartwychwstańców do 1904 roku, zostały wywiezione do Rzymu i Wiednia, gdy zmartwychwstańcy opuszczali Misję paryską w 1904 roku, być może wcześniej. Po rektorze, ks. Postawce, nie ma nic.

2. Archiwum Parafii Polskiej Misji Katolickiej w Paryżu, 263bis, rue Saint'Honoré. Uporządkowane zostało po 1970 roku przez prof. dr hab. S. Litaka, przy pomocy studentów KUL. W 1975 już nie istniało. Nie udało się odnaleźć opracowanego inwentarza. Artykuł prof. S. Litaka pt. *Materiały źródłowe do dziejów Polonii francuskiej w Archiwum Parafii Polskiej w Paryżu* („Studia Polonijne” t. I, Lublin 1976, s. 103-108) jest tylko informacją o zawartości tego Archiwum. W tym archiwum znajdowała się także korespondencja polskiej emigracji z drugiej połowy XIX w. Całe archiwum zostało zniszczone wkrótce po inwentaryzacji. Profesor Litak chciał z niego skorzystać w roku 1975, ale już wówczas nie istniało. Piszący te słowa sprawdzał zawartość archiwum parafii Misji, ale wymienionych akt nie odnalazł.

3. Ks. Paulin Trepka (czasem Ignacy). Urodzony 22 VI 1801 roku w Bichniewie k. Secemina (woj. kieleckie), ukończył tzw. zewnętrzne seminarium duchowne u Księży Misjonarzy w Warszawie. 1 VI 1824 roku otrzymał święcenia kapłańskie i we wrześniu (?) tego roku wraz z o. Janem Podgórskim udał się do Piotrkowic k. Kielc. Wówczas o. Jan Podgórski inicjował tam tajną wspólnotę redemptorystów „pod przykryciem” parafii i sanktuarium Maryjnego. Ks. P. Trepka był kandydatem, a może już redemptorystą. Uczestniczył w głoszeniu misji jubileuszowych, jako dobry kaznodzieja. W 1827 roku został administratorem parafii Kurozwęki, a po wybuchu powstania listopadowego dołączył do niego, był kapelanem 9ppl... [Reszta znana (M. BRUDZISZ, *I Redemptoristi nel Regno di Polonia*, w: *Storia della Congregazione del Santissimo Redemttore*, a cura di Otto Weiss, Vol. II, Prima espansione (1795-1855), t. II, Romae 2012, s. 184, nota 13 bibliogr.).

Trzeba przyznać, że monografia J. Kuzickiego pt. *Nieść wiarę i nadzieję na obcej ziemi* wypełnia lukę w historiografii działalności polskiego kleru wśród Wielkiej Emigracji, jego działalności religijnej, oświatowej, dobroczynnej i patriotycznej na emigracji. Jej autor nie tylko odnalazł w źródłach nazwiska wielu kapłanów, duszpasterzy Wielkiej Emigracji, dotąd nieznanych, ale zarówno im, jak i właściwym kapelanom wojskowym wzbogacił biogramy o interesujące szczegóły, ożywiające ich sylwetki. Trzeba wyrazić mu

uznanie za sporządzenie tabel prezentujących grupy tego kleru, ich rozlokowanie i funkcje. Dał także obraz życia religijnego w różnych jego formach.

Historiografia Wielkiej Emigracji otrzymała pierwszą solidną syntezę wielopłaszczyznowej działalności duchownych, a zwłaszcza kapelanów wojskowych poza Polską. Polski odbiorca, nawet ten niechętny klerowi katolickiemu, może sobie uświadomić, jak ten kler, w zdecydowanej większości, także poza granicami Polski, potrafił służyć swojej ojczyźnie, formalnie wówczas nieistniejącej, jak uczył polskiego żołnierza być wiernym Bogu i swojemu narodowi, jak potrafił zadbać o jego ludzkie wychowanie, jak organizował wzajemną pomoc. Ta praca zasługuje na promocję.

Marian Brudzisz CSsR
e-mail: marianbrudzisz@gmail.com

MARIA DĘBOWSKA, *Matka Boża Latyczowska na Wołyniu 1930-1945*, Biały Dunajec–Ostróg: „Wołanie z Wołynia” 2017, ss. 71, ISBN 978-83-88863-00-4.

DOI: <http://dx.doi.org/10.18290/sp.2017.15>

Obraz Matki Bożej Latyczowskiej w dawnej Polsce był jednym z najbardziej czczonych wizerunków maryjnych. Latyczów zaś był głównym sanktuarium diecezji kamienieckiej. Obraz ten przybył na Podole wraz z ojcami dominikanami, na początku XVII wieku. Jest to jedna z wielu kopii obrazu Matki Bożej Śnieżnej z bazyliki Matki Bożej Większej w Rzymie. Wizerunek wkrótce zasłynął licznymi łaskami. Sława obrazu Matki Bożej rozchodziła się po Rzeczypospolitej. W 1778 roku został on uroczyście koronowany koronami papieskim. Latyczów, obok klasztoru w Berdyczowie, stał się najświęniejszym sanktuarium maryjnym ziem ruskich Rzeczypospolitej. W samym mieście, jak i wokół niego przez wieki żyło bardzo wielu Polaków. Kultu latyczowskiej Madonny nie osłabiły ani rozbiory, ani kasata klasztoru dominikanów. W trakcie wojny polsko-bolszewickiej, w czerwcu 1920 roku, ówczesny proboszcz latyczowski, ks. Franciszek Szymkus, postanowił ochronić obraz przed profanacją i wywieźć go do Warszawy. Został on umieszczony w kaplicy gimnazjum Towarzystwa Oświatowego im. Cecylii Plater-Zyberkówny przy ul. Pięknej 24/26.

Książka M. Dębowskiej przybliży czytelnikowi dzieje kultu obrazu oraz jego losy w okresie II Rzeczypospolitej, a ściślej przeniesienie i kult w diecezji łuckiej. Publikacja stanowi, jak sama autorka przyznaje, rozbudowaną wersję artykułu zamieszczonego w czasopiśmie naukowym „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne”¹.

Opracowanie składa się z czterech części, poprzedzonych krótkim wprowadzeniem i zwieńczonych epilogiem. Pracę wzbogacono licznymi zdjęciami ze zbiorów Ośrodka

¹ M. DĘBOWSKA, *Obraz Matki Bożej Latyczowskiej w diecezji łuckiej (1930-1945)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 105 (2016), s. 25-43.